

respecte pels altres. Mai va ser inconseqüent amb les seves idees i si algunes podien ferir algú no les va dir, perquè encara avui ningú ens ha pogut referir ni les seves creences més profundes religioses ni polítiques. Va escoltar a tothom i per a tothom tenia bones respostes.

L'humanisme, l'ètica i l'estricta sentit del que havia de fer l'acompanyaven en totes les seves resolucions. Una vegada, quan va voler ensenyar, a la classe de noies, a fer costura i a brodar, va pensar que en un convent no lluny del centre hi havien unes monges que havien guanyat fama pels seus treballs del fil i l'agulla. I va anar a veure a la superiora per demanar que li expliquessin els sistemes que utilitzaven; elles s'excusaren tot dient que era un secret de l'orde que no podien descobrir perquè d'això menjaven. Al cap d'un temps va donar la casualitat que per uns treballs que havien de fer aquelles monges, van anar a veure el senyor Esteve perquè els hi expliqués les tècniques per deixar tan bonics aquells famosos dibuixos esquitxats que ell tan bé dominava, i sense cap recança els hi va explicar punt per punt com ho feia.

Homes com l'Esteve Guarro no moren mai perquè, gràcies al seu exemple i humanisme, segueix no solament viu en el record dels que el van conèixer i tenir la sort de ser deixebles d'ell, sinó també de tots aquells com nosaltres, que han comentat en alguna ocasió el trist fet de què el mestre que ens va tocar tenir no hagués estat com ell. Al mateix temps, es curiós pensar que després d'aquesta bonica experiència, segur que hem de recordar més el que hem après d'ell que tota la nostra desgraciada estada escolar dins de la postguerra.

I per acabar ens agradaria tancar amb una màxima que sempre estava en llavis del Mestre Esteve, i que encara que segurament no es fruit d'ell, si va ser la divisa de tota la seva vida i que amb certesa, segur la va repetir tant perquè el que volia era que també ho fos de nosaltres:

UNIU-VOS I SEREU FORTS
INSTRUIU-VOS I SEREU LLIURES
ESTIMEU-VOS I SEREU FELIÇOS.

LA PEDAGOGIA A CATALUNYA. TRAJECTÒRIA I CARACTERÍSTIQUES

Alexandre Sanvisens Marfull

Les idees i les realitzacions educatives han estat a Catalunya quelcom d'interès es pot dir que en tots els temps. Com ho són ara, que comença una nova renaixença de la pedagogia catalana. Però cal distingir bé entre els propòsits idealistes, els projectes podríem dir-ne doctrinals, les teories educatives, i els fets i les obres que en el terreny de la pedagogia i de l'ensenyament han tingut lloc a casa nostra.

Potser es podria intentar de traçar una trajectòria d'ambdues direccions per bé que moltes vegades es presentin crides amb dependència biunívoca, partint del fort lligam que necessàriament existeix entre elles. Aquesta trajectòria aniria, pel que fa a idees, des de Ramon Llull i Sant Ramon de Penyafort, Sibiuda, Eiximenis,... fins a l'Eugeni d'Ors, en Galí i l'Artur Martorell, sense descuidar els trets doctrinals i pedagògics d'un Reixac, d'un Balmes, d'un Bardina, d'un Ferrer, d'un Benejam, d'un Xirau, d'un Rosselló, o bé, darrerament, d'un Josep Pallach, entre tants d'altres que poden mencionar-se i figurar dignament dins una Història de la Pedagogia de Catalunya. Crec que, parlant dels Països Catalans, han de considerar-se degudament la gran figura de Lluís Vives, més tard la de Sant Josep de Calasanç, i homes ben representatius en alguna direcció doctrinal-pedagògica com són, per exemple, el Pare Claret, Torres i Bages, el Pare Mañanet, Figuerola, Ayguals, el metge Guàrdia i, en el nostre segle, en un terreny eminentment educatiu i pràctic, Ramon Ruiz Amado, Pere Vergés, Rosa Sensat, Pau Vila, J. Puig i Elies, Josep Estalella, Manuel Ainaud, Joan Tusquets, Joaquim Ventalló, etc. La trajectòria arrenca de l'Edat Mitjana i, tot i seguint pel Renaixement, decau el seu esperit el segle XVII i part del XVIII, on hi trobem després el moviment de Cervera i en un altre aspecte la figura de Baldiri Reixach, per tornar altra volta a rebrotar i a cobrar noves forces amb l'esperit de la Renaixença (s. XIX) i, sobretot, ja en el segle XX, amb la tasca de la renovació pedagògica que acompanya els moviments liberals i de retrobament nacional de la nostra terra.

Pel que correspon a la trajectòria de les realitzacions educatives, esdevé paral·lelament a aquestes etapes que ara breument indiquem, especialment en el seu últim desenrotllament: el de la Renaixença, el de la renovació pedagògica com es pot veure, com a bon exemple a Girona, l'impuls de la Mancomunitat (l'obra realment senyera de Prat de la Riba), l'etapa de la República de l'Institut Escola, de les Escoles d'Estiu, la de la Bibliotecàries i la de Treball, les activitats d'ensenyament municipals i de la Generalitat, l'obra dels Ateneus Obrers,... i, saltant fins avui, la nova caminada que ara s'obre davant nostre i que ha de fructificar ben aviat en institucions i activitats educatives.

Quant a les característiques o trets més sortints de la pedagogia de l'ensenyament, caldria també una precisió sobre el seu sentit, que no és pas exclusivista ni tancat. La pedagogia a Catalunya ha mantingut unes constants molt significatives, de valor progressiu i universal. Hi podem veure en l'aspecte del pensament i de les idees, el seu *sentit humanista, naturalista i crític*. I, en l'aspecte de les obres i les realitzacions educatives, el seu *sentit pràctic, popularista, activista i de perfeccionament didàctic*. Potser hauríem de veure una tendència dinàmica i personalista en les nostres manifestacions educatives. El seu caire individual i el social estan ben compenetrats; la seva projecció humana és evident.

Si ens fixem bé —un parer esment el més objectiu possible— amb les línies mestresses del nostre historial pedagògic, teòric i pràctic, segurament hi advertirem un desig de superació, una constant evolutiva, com escau a un ferm arrelament humanístic.

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE L'ANALFABETISME A FINALS DEL SEGLE XIX

Jordi Monés i Pujol-Busquets

La investigació de la nostra història educativa està avui encara en una fase molt embrionària, especialment pel que fa als aspectes quantitius de qualsevol dels nivells i graus de l'ensenyament. És evident que les fonts d'informació ens forneixen dades molt elementals i cal constatar, també, que no ens queda altre remei que limitar-nos quasi exclusivament a les xifres que ens ofereixen els censos i els anuaris estadístics que com sabeu no són sempre massa fiables, fet que s'evidencia al consultar les esmentades fonts. Cal assenyalar, però, que ni tan sols aquestes fonts han estat prou valorades.

No cal insistir en la qüestió de l'anàlisi de les xifres, les quals cal presentar-les d'acord amb uns determinats criteris d'investigació, resultant, doncs, indispensables uns càlculs previs, sovint molestos. Sense aquestes premisses hom pot caure en errors greus, com acostuma a passar més d'una vegada; en aquest sentit, el cas de l'Informe FOESSA resulta molt significatiu. (1).

Malgrat l'anàlisi de les fonts, cal fer també tota mena de comprovacions per mitjà de les dades locals o comarcals que tinguem al nostre abast. Ara com ara, però, només podem treballar, com ja apuntava, sobre la base de les xifres oficials, les quals són força vàlides per estudiar l'evolució quantitativa de l'ensenyament mitjà i superior, però en canvi poc fiables en el cas concret de l'ensenyament primari.

Pel que fa a l'ensenyament elemental, només semblen aprofitables les xifres que fan referència al nivell d'instrucció desglossades en persones que saben llegir, llegir i escriure, analfabets totals i persones de les quals no en consten dades, xifra, aquesta darrera, percentualment poc important. A partir d'aquestes dades, és possible calcular les taxes d'analfabetisme, les quals figuren, algunes vegades, en els propis censos i anuaris estadístics.

En relació a les taxes d'escolarització i l'equipament escolar, especialment pel que fa a l'ensenyament privat, les dades s'han d'utilitzar amb moltes previsions, almenys fins a l'època de la Segona República.

Tenint en compte aquests condicionaments, m'he decidit a presentar unes primeres dades, limitades a un període molt determinat, d'un estudi més ampli en el temps i en l'espai, sobre l'evolució de l'analfabetisme als Països Catalans, molt especialment pel que fa al Principat.

Convé precisar que els percentatges d'analfabetisme es presenten sobre dues bases: l'una, els percentatges d'analfabetisme respecte la població total d'acord amb el concepte més generalitzat, i l'altra en relació a la població de majors de 6 anys que reflecteix millor, al meu entendre, la realitat de l'analfabetisme (2).

En aquest estudi, considero analfabets a tots aquells que no saben llegir ni escriure, tal com s'expressa en els censos, ja que el modern criteri d'alfabetització és impossible de quantificar a nivell històric. Cal indicar, també, que per facilitat de càlcul, específicament en el cas dels analfabets majors de 6 anys, incloc com analfabets les persones de les quals no en consta el seu nivell d'instrucció, dada, com ja assenyalava, que no fa variar pràcticament els percentatges.

Em ceneixo molt particularment a les dades del 1887, fet que vé determinat primordialment per qüestions d'informació. Cal precisar que en el cens d'aquest any hi figuren a més de les dades de població i corresponents nivells d'instrucció per municipis i províncies, el mateix tipus de dades desglossades per partits judicials, amb el qual se'ns fa possible la territorialització de l'analfabetisme. Recordem que les dades provincials no ens permeten una visió massa concreta de la problemàtica escolar quantitativa.

Per una altra banda, la divisió per partits judicials recorda, en certa manera, la divisió comarcal del 1936, com podem comprovar comparant els partits judicials que figuren en els gràfics, amb les capitals de comarca de l'esmentada divisió comarcal. Trenta-cinc era el nombre de partits judicials, dels quals trenta-tres esdevindrien capitals de comarca de la divisió del 1936. Les excepcions eren Arenys de Mar i Terrassa. Cal recordar que la divisió comarcal dividia el Principat en trenta-vuit comarques, la capitalitat de les quals corresponia a les trenta-tres ja assenyalades, afegint-hi Mora d'Ebre, Amposta, Tàrrrega, Borges Blanques i Ripoll. Així, doncs, un estudi de l'analfabetisme per partits judicials resulta força equivalent a l'analfabetisme comarcal. L'estudi per comarques es podria portar a terme, però resultaria molt més feixuc (3).

M'ha semblat també necessària una comparació, encara que més global, de l'analfabetisme del 1887 amb les taxes dels decennis anteriors i posteriors. Juntament amb les dades dels partits judicials de Catalunya del 1887, incloc en aquests gràfics les taxes de les províncies catalanes, del total del Principat, del País Valencià, de les Illes i dels conjunts dels Països Catalans de l'Estat Espanyol, i del propi Estat Espanyol.

A més dels gràfics esmentats, trobareu dades de densitat de població, una llista de menys a més dels % d'analfabetisme dels partits judicials des de l'angle territorial, pensant fonamentalment en la futura elaboració d'un mapa històric de l'analfabetisme a casa nostra. Finalment s'adjunta un gràfic que ens mostra que treballant amb partits judicials tenim uns marges de diferència percentual molt més amplis.

A partir de les dades presentades, hom pot eixamplar els horitzons vers noves investigacions, especialment de tipus local i comarcal. Apart d'això, les mateixes dades ens permeten avançar algunes hipòtesis que s'hauran de confirmar amb estudis més concrets. Podríem assenyalar, doncs, algunes tendències:

- a) Sembla existir una estreta relació entre analfabetisme i estructura socioeconòmica. Com podeu observar les zones industrials tenien taxes d'analfabetisme sensiblement més baixes. És evident que aquesta relació s'ha d'establir dins d'uns marcs concrets, car l'analfabetisme és funció, també, d'altres variables que cal tenir en compte, les quals s'intercreuen entre si.
- b) Existeix, també, una relació entre densitat de població i analfabetisme, la qual és fàcilment comprovable a nivell provincial, com pot deduir-se dels gràfics I.a i III. En el cas dels partits judicials, dels quals

resulta més difícil trobar dades de la densitat de població, —podrien calcular-se, però— aquesta relació es pot veure a primer cop d'ull. Si agafem per exemple els onze primers partits judicials de la llista del gràfic III, amb un analfabetisme inferior al 60%, podrem comprovar que la seva població correspon a un 43,19% del total del Principat, mentre que la seva extensió aproximada és d'un 18%.

- c) Les zones urbanes tenien evidentment taxes d'analfabetisme més baixes que les de les zones rurals, però cal fer algunes observacions sobre aquesta qüestió. Hi ha notables diferències entre ciutats d'estructura industrial i ciutats de zones agrícoles, com demostra el cas de Tortosa amb taxes d'analfabetisme molt altes. Per una altra banda, dins de les pròpies ciutats industrials s'observen, també, diferències importants. Per exemple, les ciutats del cinturó barceloní de finals del segle passat, tenien taxes d'analfabetisme molt més elevades que les de la pròpia capital. Gràcia, ciutat menestral, presentava taxes similars a altres ciutats d'economia mixta i Sant Martí de Provençals, ciutat eminentment obrera, s'acostava més a les taxes de les zones agrícoles de baixa densitat de població (4).
- d) Les zones costaneres del Principat, tenien taxes d'analfabetisme molt més baixes a conseqüència de la seva estructura socioeconòmica i de la seva densitat de població, amb l'excepció del partit judicial de Tortosa que es comportava més com una zona del País Valencià que no pas del Principat. Observeu que els dotze primers partits judicials de la llista del gràfic III, exceptuant Viella (5), pertanyen a les zones de la costa.
- e) Com és lògic suposar i s'observa clarament en els gràfics I, IV i V, l'analfabetisme femení era molt superior al masculí. Del gràfic I sembla deduir-se que el nivell d'instrucció de les noies devia ésser molt més elemental que el dels xicots, ja que mentre el nombre d'homes que sabia llegir i escriure era molt més elevat que el de les dones, el nombre d'homes que només sabia llegir era lleugerament inferior al de les dones. Cal suposar, doncs, que el % de dones que no completaven l'escolarització era superior al dels homes. Les taxes d'escolarització corroboren, també, el fet de la discriminació femenina (6). Cal remarcar, a més que les diferències entre l'analfabetisme masculí i femení s'anaven escurçant a mesura que passava el temps, molt lentament, val a dir-ho.
- f) Resulta evident, també, que l'estructura industrial del Principat, sobretot a partir del segle XX, —consulteu gràfic IV, any 1910— incidia clarament sobre les zones agrícoles catalanes que presentaven taxes d'analfabetisme més baixes que les de les Illes i el País Valencià. En aquest sentit, com podeu comprovar si consulteu els censos, la província de Lleida, la menys alfabetitzada del Principat, tenia, al 1910, taxes menys més elevades que les de la província de València, la més alfabetitzada dels Països Catalans no pertanyents a la Catalunya estricta (7).

Per una altra banda, tot i que no es desprèn de les dades dels gràfics, no es pot negligir el fet de l'escolarització en una llengua forastera que dificultava el procés d'integració al món modern i afavoria l'analfabetisme (8). Aquesta relació se'ns fa més comprensible per la comparació de les dades globals de l'Estat Espanyol amb les dels diversos Països Catalans, els quals presenten en conjunt taxes d'analfabetisme molt més altes, mentre que no es pot considerar que tinguin estructures socioeconòmiques i/o de població menys modernes. Això queda molt clar, si comparem les dades del Principat, altament desenvolupat des de l'angle socioeconòmic en relació a les províncies castellanes, amb les taxes d'analfabetisme de Castella la Vella, Lleó i Castella la Nova, les quals estaven molt més alfabetitzades que la major part de les zones del Principat i no cal dir, dels altres Països Catalans (9).

Finalment és bo recordar, especialment pel que fa a les zones industrials del Principat, que mentre al 1910 existien encara a Catalunya un 43% d'analfabets, percentatge que s'aproparia al 100% si ens referíssim a la llengua del poble, als Estats industrials europeus amb la inclusió de les seves zones agrícoles, pràcticament tothom sabia llegir i escriure.

Des de l'angle escolar, doncs, no resultava massa rendible segons sembla, la integració a l'Estat espanyol.

NOTES

- (1) Consulteu: Informe sociològic sobre la situació social en España 1970. Madrid. Fundació Euràmerica 1970. Taula 14.10. Evolució secular de la ensenyanza primaria en España, por provincias y para varios años. Pág. 959. La manca d'una d'anàlisi de les dades, origina que aquesta Taula que podia haver estat d'una gran utilitat no serveixi per a res.
- (2) Cal assenyalar que no es tenen en compte el nombre d'alfabetitzats menors de 6 anys, dada que també figura en el cens però que no fa variar pràcticament els percentatges.
- (3) En aquest sentit, si comparem la població dels partits judicials, amb la de les comarques que els hi corresponen, veurem que hi ha molt poca diferència. Si us interessa podeu comparar les dades dels gràfics amb la de les comarques. Pel que fa a la població de les comarques podeu consultar: Giralt Raventós, Emilio-Abril Causadías, José. El desarrollo industrial en Cataluña. Parte I. La población en Catalunya y en las demás regiones españolas. Barcelona, instituto de Economía de la Empresa, octubre 1968, pàgs. 35-68.
- (4) Consulteu Gràfic I. c. ,Respecte a la ciutat de Barcelona, cal recordar que arran de l'absorció dels municipis de la rodalia a finals del segle XIX, l'analfabetisme de la ciutat comtal augmenta.
- (5) Les baixes taxes d'analfabetisme de la Vall d'Aran s'haurien de confirmar per altres conductes, però convé remarcar que les baixes taxes relatives es corroboren en els diversos censos consultats.
- (6) Tot i que he assenyalat que les dades d'escolarització no són prou fiables, sobretot comparativament entre províncies, són suficientment representatives per confirmar les diferències d'escolarització entre nois i noies.

(7) Fins i tot en el cas de les capitals de província resulta diàfana aquesta tendència. Només la ciutat de Lleida presenta taxes lleugerament superiors a València, Ciutat de Mallorca i Alacant.

(8) Són nombrosos els testimonis oficials i no oficials que parlen dels problemes que presentava l'escolarització als Països Catalans, des del moment que esdevé el castellà l'única llengua d'escolarització. Aquests mateixos o altres testimonis fan referència als sistemes, subtils moltes vegades, per fer efectiva l'escolarització en una llengua forastera.

(9) Aquestes dades dels països de parla castellana no figuren en els gràfics, però són fàcilment comprovables en els censos. Vegeu:

Censo de la població en España... el 31 de diciembre de 1920... Gràfic. El analfabetismo por regiones. Entre pàgs. LXXXIV i LXXXV.

A les fonts que s'adjunten al final del treball, trobareu la referència completa del cens del 1920.

Dades extretes o calculades d'acord amb les xifres del cens de 1887

<i>I.a.</i>		<i>Població total</i>	<i>Població majors de 6 anys</i>	<i>Població que sap llegir i escriure</i>	<i>Població que només sap llegir</i>	<i>Població 3 + 4</i>	<i>% analfabetisme sobre població total</i>	<i>Ídem 6, sobre població majors 6 anys</i>
Prov. Barcelona	H.	442.718	384.143	225.010	6.873	231.883	47,62	39,64
	D.	460.252	403.891	140.842	10.800	151.642	67,05	62,45
	T.	902.970	788.034	365.852	17.673	383.525	57,52	51,33
Girona	H.	154.380	133.492	65.176	2.520	67.696	56,14	49,28
	D.	152.203	132.017	30.646	2.735	33.381	78,06	74,71
	T.	306.583	265.509	95.822	5.255	101.077	67,03	61,93
Lleida	H.	145.721	124.645	48.458	2.867	51.325	64,77	58,82
	D.	139.696	120.017	18.180	3.387	21.567	84,56	82,03
	T.	285.417	244.662	66.638	6.254	72.892	74,46	70,20
Tarragona	H.	175.019	149.949	60.243	3.116	63.359	63,79	57,74
	D.	173.560	148.921	31.451	4.017	35.468	79,56	76,18
	T.	348.579	298.870	91.694	7.133	98.827	71,64	66,93
Catalunya	H.	917.838	792.229	398.887	15.376	414.263	54,86	47,70
	D.	925.711	804.846	221.119	20.939	242.058	73,85	69,93
	T.	1.843.549	1.597.075	620.006	36.315	656.321	64,39	58,90
País Valencià	H.	725.589	618.608	186.416	15.602	202.018	72,15	67,34
	D.	733.876	629.622	91.115	21.464	112.579	84,66	82,11
	T.	1.459.465	1.248.230	277.531	37.066	314.597	78,44	74,79
Illes	H.	153.131	131.591	39.190	1.517	40.707	73,41	69,06
	D.	159.462	138.821	20.727	1.807	22.534	85,86	83,76
	T.	312.593	270.412	59.917	3.324	63.241	79,76	76,61
Països Catalans	H.	1.796.558	1.542.428	624.493	32.495	656.988	63,43	57,40
	D.	1.819.049	1.573.289	332.961	44.210	377.171	79,26	76,02
	T.	3.615.607	3.115.717	957.454	76.705	1.034.159	71,39	66,80
Estat espanyol	H.	8.612.524	7.359.605	3.317.855	221.613	3.539.468	58,90	51,90
	D.	8.953.108	7.717.869	1.686.615	380.392	2.067.007	76,91	73,21
	T.	17.565.632	15.077.474	5.004.470	602.005	5.606.475	68,08	62,81
Arenys de Mar	H.	17.126	14.765	6.868	207	7.075	58,68	52,08
	D.	17.977	15.681	4.536	255	4.791	73,34	69,44
	T.	35.103	30.446	11.404	462	11.866	66,19	61,02
Barcelona	H.	202.559	178.284	121.973	3.069	125.042	38,26	29,86
	D.	220.696	197.037	84.114	6.330	90.444	59,01	54,09
	T.	423.255	375.321	206.087	9.399	215.486	49,08	42,58
Berga	H.	14.492	12.502	4.867	153	5.020	65,36	59,84
	D.	13.920	12.116	2.017	182	2.199	84,20	81,75
	T.	28.412	24.618	6.884	335	7.219	75,12	70,68
Granollers	H.	19.619	16.788	8.272	254	8.526	56,54	49,20
	D.	18.443	15.827	4.142	270	4.412	76,08	72,12
	T.	38.062	32.615	12.414	524	12.938	66,00	60,33
Igualada	H.	20.878	17.837	8.046	275	8.321	60,14	53,35
	D.	20.000	17.072	3.988	270	4.258	78,30	75,05
	T.	40.878	34.909	12.034	545	12.579	69,22	63,96
Manresa	H.	31.096	26.378	13.082	401	13.483	56,64	48,88
	D.	31.733	27.168	6.554	554	7.109	77,59	73,85
	T.	62.829	53.546	19.636	955	20.592	67,22	61,54
Mataró	H.	19.851	17.307	9.646	455	10.101	49,11	41,63
	D.	22.407	19.862	7.437	612	8.049	64,07	59,47
	T.	42.258	37.169	17.083	1.067	18.150	57,04	51,16
Sabadell	H.	17.814	15.310	9.257	273	9.530	46,50	37,75
	D.	17.905	15.452	4.238	347	4.585	74,39	70,32
	T.	35.719	30.762	13.495	620	14.115	60,48	54,11

Sant Feliu LL.	H.	25.540	21.890	11.415	516	11.931	53,28	45,49
	D.	24.957	21.571	6.700	555	7.255	70,92	66,36
	T.	50.497	43.461	18.115	1.071	19.186	62,00	55,85
Terrassa	H.	15.163	13.055	7.722	376	8.098	46,59	37,97
	D.	15.013	13.012	3.991	405	4.396	70,71	66,21
	T.	30.176	26.067	11.713	781	12.494	58,59	52,06
Vic	H.	27.114	22.975	11.121	539	11.660	57,00	49,24
	D.	26.420	22.439	5.683	583	6.266	76,28	72,06
	T.	53.534	45.414	16.804	1.122	17.926	66,51	60,52
Vilafranca P.	H.	19.859	17.028	7.686	251	7.937	60,03	53,38
	D.	18.739	16.060	3.793	301	4.094	78,15	74,50
	T.	38.598	33.088	11.479	552	12.031	68,83	63,63
Vilanova G.	H.	11.607	10.126	5.055	104	5.659	51,24	44,11
	D.	12.042	10.594	3.649	136	3.785	68,56	64,27
	T.	23.649	20.720	8.704	240	9.444	60,06	54,42

Partits judicials província de Girona

La Bisbal	H.	24.189	21.343	12.345	442	12.787	47,13	40,08
	D.	24.805	22.102	6.960	602	7.562	69,51	65,78
	T.	48.994	43.445	19.305	1.044	20.349	58,46	53,26
Figueres	H.	33.019	28.682	16.692	512	17.204	47,89	40,01
	D.	32.600	28.439	7.028	586	7.614	76,64	73,22
	T.	65.619	57.121	23.720	1.098	24.818	62,17	56,55
Girona	H.	37.261	32.349	15.678	593	16.271	56,33	49,70
	D.	36.885	32.172	7.337	612	7.949	78,53	75,29
	T.	74.146	64.521	23.015	1.205	24.220	67,33	62,46
Olot	H.	20.802	17.927	6.272	394	6.666	67,95	62,81
	D.	19.785	17.024	2.441	357	2.798	85,85	83,56
	T.	40.587	34.951	8.713	751	9.464	76,68	72,92
Puigcerdà	H.	15.516	13.023	6.355	288	6.643	57,18	49,00
	D.	14.948	12.567	2.785	315	3.100	79,26	75,33
	T.	30.464	25.590	9.140	603	9.743	68,01	61,92
Santa Coloma F.	H.	23.593	20.168	7.834	291	8.125	65,56	59,71
	D.	23.180	19.713	4.095	263	4.358	81,20	77,89
	T.	46.773	39.881	11.929	554	12.483	73,31	68,70

Partits judicials província de Lleida

Balaguer	H.	28.174	24.073	8.285	536	8.821	68,69	63,35
	D.	26.784	22.956	3.216	643	3.859	85,59	82,85
	T.	54.958	47.029	11.501	1.179	12.680	76,92	73,03
Cervera	H.	21.806	18.505	8.408	447	8.855	59,39	53,14
	D.	21.002	17.804	3.275	562	3.837	81,73	78,44
	T.	42.808	36.309	11.683	1.009	12.692	70,35	65,04
Lleida	H.	44.840	38.228	14.502	1.042	15.544	65,33	59,33
	D.	43.867	37.987	6.708	1.391	8.099	81,53	78,69
	T.	88.707	76.215	21.210	2.433	23.643	73,34	68,97
La Seu d'Urgell	H.	12.061	10.441	4.740	289	5.029	58,30	51,83
	D.	11.497	9.886	1.458	271	1.729	84,96	82,51
	T.	23.558	20.327	6.198	560	6.758	71,31	66,75
Solsona	H.	12.761	10.928	3.694	157	3.851	69,82	64,76
	D.	11.646	9.997	1.385	134	1.515	87,00	84,84
	T.	24.407	20.925	5.079	291	5.366	78,01	74,35
Sort	H.	7.694	6.665	2.660	129	2.789	63,75	58,15
	D.	7.522	6.495	545	114	659	91,23	89,85
	T.	15.216	13.160	3.205	243	3.448	77,23	73,80
Tremp	H.	14.910	12.841	4.320	137	4.367	70,71	66,00
	D.	13.443	11.472	996	174	1.170	91,29	89,82
	T.	28.353	24.313	5.226	311	5.537	80,47	77,22
Viella	H.	3.475	2.964	1.939	130	2.069	40,46	30,19
	D.	3.935	3.420	597	98	695	82,33	79,67
	T.	7.410	6.384	2.536	228	2.764	62,70	56,70

Partits judicials província de Tarragona

Falset	H.	23.409	19.931	8.128	451	8.579	63,35	56,95
	D.	22.808	19.560	4.065	524	4.589	79,87	76,53
	T.	46.217	39.491	12.193	975	13.168	71,50	66,65
Gandesa	H.	17.513	14.871	4.330	331	4.661	73,38	68,65
	D.	17.429	14.739	2.023	501	2.524	85,51	82,87
	T.	34.942	29.610	6.353	832	7.185	79,43	75,36
Montblanc	H.	17.154	14.643	5.107	256	5.363	68,73	63,37
	D.	16.557	14.065	2.218	268	2.486	84,98	82,33
	T.	33.711	28.708	7.325	524	7.849	76,71	72,65
Reus	H.	25.118	21.923	11.577	537	12.114	51,77	44,74
	D.	27.031	23.656	6.518	742	7.260	73,14	69,31
	T.	52.149	45.579	18.096	1.279	19.374	62,84	57,49
Tarragona	H.	20.803	18.105	9.876	403	10.279	50,58	43,22
	D.	19.706	16.934	5.376	649	6.025	69,42	64,42
	T.	40.509	35.039	15.252	1.052	16.304	59,75	53,46
Tortosa	H.	38.156	32.447	9.433	463	9.896	74,06	69,50
	D.	38.359	32.894	5.022	619	5.641	85,29	82,85
	T.	76.515	65.341	14.455	1.082	15.537	79,69	76,22
Valls	H.	17.361	14.820	6.500	290	6.790	60,88	54,18
	D.	16.934	14.465	3.490	331	3.821	77,43	73,58
	T.	34.295	29.285	9.900	621	10.611	69,05	63,76
Vendrell	H.	15.505	13.209	5.292	376	5.668	63,44	57,08
	D.	14.736	12.608	2.739	393	3.123	78,74	75,15
	T.	30.241	25.817	8.031	769	8.800	70,90	65,91

Capitals de província i ciutats de més de 20.000 habitants

Barcelona	H.	129.342	114.986	87.685	1.899	99.584	23,00	13,39
	D.	143.139	129.111	66.288	5.010	71.298	50,19	44,77
	T.	272.481	244.097	153.973	6.909	170.882	37,28	30,00
Girona	H.	7.562	6.710	4.641	133	4.714	36,86	28,85
	D.	7.935	7.087	3.215	198	3.413	56,98	51,84
	T.	15.497	13.797	7.856	331	8.187	47,17	40,66
Lleida	H.	11.096	9.661	4.929	237	5.766	53,49	46,52
	D.	10.789	9.399	2.556	399	2.455	72,61	68,56
	T.	21.885	19.060	7.485	636	8.121	62,89	57,39
Tarragona	H.	14.087	12.404	7.191	229	7.420	47,32	40,18
	D.	13.138	11.344	4.208	439	4.647	64,62	59,03
	T.	27.225	23.748	11.399	668	12.067	55,67	49,18
Gràcia	H.	21.427	18.631	11.757	331	12.088	43,58	35,11
	D.	23.615	20.902	6.395	551	6.946	72,49	66,76
	T.	45.042	39.533	18.152	882	19.034	57,74	51,85
Manresa	H.	10.700	9.177	4.624	119	4.743	55,67	48,31
	D.	11.985	10.530	3.183	257	3.440	71,29	67,33
	T.	22.685	19.707	7.807	376	8.183	63,92	58,47
Reus	H.	13.555	12.031	6.939	236	7.175	47,06	40,36
	D.	15.225	13.570	3.948	360	4.308	71,70	68,25
	T.	28.780	25.601	10.887	596	11.483	60,10	55,14
Sant Martí P.	H.	16.138	13.783	5.850	248	6.098	62,21	55,75
	D.	16.557	14.213	3.010	112	3.122	81,14	78,03
	T.	32.695	27.996	8.860	360	9.220	71,80	67,06
Tortosa	H.	12.389	10.566	3.115	30	3.145	74,61	70,23
	D.	12.803	11.041	2.067	28	2.095	83,63	81,02
	T.	25.192	21.607	5.182	58	5.240	79,20	75,74

Gràfic II

Taxes d'analfabetismes de majors de 6 anys dels diversos partits judicials del Principat a l'any 1887, col·locats de menor a major.

1 Barcelona	42,58%	19 Valls	63,76 %
2 Mataró	51,16 %	20 Igualada	63,96 %
3 Terrassa	52,06 %	21 Cervera	65,04 %
4 La Bisbal	53,16 %	22 El Vendrell	65,91 %
5 Tarragona	53,46 %	23 Falset	66,65 %
6 Sabadell	54,11 %	24 La Seu d'Urgell	66,75 %
7 Vilanova i la G.	54,42 %	25 Santa Coloma de Farners	68,70 %
8 Sant Feliu de Llobreg.	55,85 %	26 Lleida	68,97 %
9 Figueres	56,55 %	27 Berga	70,68 %
10 Viella	56,70 %	28 Montblanc	72,65 %
11 Reus	57,46 %	29 Olot	72,92 %
12 Granollers	60,32 %	30 Balaguer	73,03 %
13 Vic	60,52 %	31 Sort	73,80 %
14 Arenys de Mar	61,02%	32 Solsona	74,35 %
15 Manresa	61,54 %	33 Gandesa	75,36 %
16 Puigcerdà	61,92 %	34 Tortosa	76,22 %
17 Girona	62,43 %	35 Tremp	77,22 %
18 Vilafranca del Pen.	63,63 %		

Gràfic III

Evolució de la densitat de població en habitants/Km, d'acord amb les dades dels censos corresponents.

	1877	1887	1910
Província Barcelona	108,82	117,41	148,46
Província Girona	51,00	52,27	54,51
Província Lleida	23,48	23,40	23,43
Província Tarragona	50,86	53,71	51,55
Principat	54,94	57,55	65,11
País Valencià	59,70	63,39	74,02
Illes	57,64	62,34	65,02
Països Catalans	56,99	60,20	68,52
Estat Espanyol	32,92	34,75	39,50

Gràfic IV

Dades calculades sobre les xifres dels censos de 1877, 1887 i 1910

% d'analfabetisme sobre població majors de 6 anys

	<i>Homes</i>			<i>Dones</i>			<i>Total</i>		
	1877	1887	1910	1877	1887	1910	1877	1887	1910
Prov. Barcelona	47,26	39,64	28,63	70,35	62,45	45,10	58,96	51,33	37,19
Prov. Girona	55,41	49,28	35,35	81,82	74,71	53,55	68,63	61,93	44,45
Prov. Lleida	65,63	58,82	44,42	86,44	82,03	63,13	75,71	70,20	53,55
Prov. Tarragona	64,39	57,74	47,48	82,58	76,18	61,96	73,59	66,93	54,77
Catalunya	54,76	47,70	35,00	77,16	69,93	51,40	66,05	58,90	43,36
País Valencià	74,14	67,34	57,89	85,98	82,11	72,02	80,18	74,79	65,05
Illes	68,76	69,06	56,69	84,67	83,76	69,22	77,05	76,61	63,27
Països Catalans	63,60	57,40	46,05	81,34	76,02	61,23	72,61	66,30	53,79
Estat Espanyol	53,89	51,90	44,64	77,44	73,21	59,63	66,16	62,81	52,96

Gràfic V

Diferències entre les taxes màximes i mínimes de l'analfabetisme dels majors de 6 anys entre les províncies i els partits judicials a l'any 1887.

	Homes	Dones	Total
Províncies, entre Barcelona i Lleida	19,18	19,58	18,87
Partits judicials, entre Barcelona i Tremp	36,14	35,13	34,64

Fonts:

— Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Censo de Población de España según el empadronamiento hecho en 30-VI-1877. Madrid. Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. 2 volums, 1883-1884.

— Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Censo de Población de España según el empadronamiento hecho en 30-VI-1887. Madrid. Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. 2 Volums. 1891.

— Ministerio de Instrucción Pública i Bellas Artes. Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Censo de población de España según el empadronamiento hecho en la península e islas adyacentes en 31 de diciembre de 1910. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. 3 volums. 1913-1916-1917.

— Ministerio de Trabajo, Comercio e Industrial. Dirección General de Estadística. Censo de la población de España hecho en la península e islas adyacentes el 31 de diciembre de 1920. Madrid: Imprenta de los hijos de M. G. Hernández. 2 volums, 1922-1924.